

Prevenција emocionalnog zlostavljanja djece u visokokonfliktnim razvodima roditelja: Analiza stanja u Hrvatskoj

Mia Roje Đapić

Gordana Buljan Flander

Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba

✉ E-mail: mia.roje@poliklinika-djeca.hr

Sažetak

Razvod ili razdvajanje roditelja pogađa velik broj djece i mladih, a procjenjuje se da je svaki treći razvod roditelja visokokonfliktnan, odnosno da se sukob roditelja s vremenom ne smanjuje, nego perzistira ili čak ojačava. Istraživanja i klinička praksa dosljedno upozoravaju na rizike za djecu u visokokonfliktnom razvodu roditelja, koja se često nađu u središtu njihova sukoba, a time su u riziku od emocionalnog zlostavljanja, bilo da se radi o otuđenju, neprimjerenim pritiscima i/ili manipulaciji djecom jednoga ili obojih roditelja. Od svih oblika zlostavljanja, emocionalno zlostavljanje najmanje je istraženo i u svijetu postoji mal broj sustavnih programa koji bi se bavili njegovom prevencijom. Posljedice emocionalnog zlostavljanja jednake su kao i posljedice drugih oblika zlostavljanja, kratkoročno, dugoročno, pa i transgeneracijski, te uključuju brojne negativne ishode za mentalno zdravlje, socijalno funkcioniranje i probleme u ponašanju. U Hrvatskoj ne postoji sustavna prevencija emocionalnog zlostavljanja djece, a da je posebice specifično usmjerena na djecu u razvodima roditelja. U ovom radu razmatraju se mogući razlozi, postojeći programi u Europi, mogućnost njihove implementacije, sustavne i nesustavne mjere u Hrvatskoj te se predlažu daljnji koraci u razvoju sustavne prevencije te problematike na svim razinama putem intervjenskog spektra.

Ključne riječi: visokokonfliktnan razvod, emocionalno zlostavljanje, otuđenje, prevencija

Djeca razdvojenih roditelja

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (2018) u Hrvatskoj se rastaje približno svaki treći brak, a u kućanstvu u prosjeku odrasta 1,4 maloljetne djece. Uzimajući u obzir netradicionalne obitelji u kojima su rođena djeca, iako roditelji formalno nisu stupili u brak, te nemogućnost dolaženja do podataka o incidenciji njihova razdvajanja, nemoguće je sa sigurnošću utvrditi koliko djece prolazi razdvajanje roditelja. Svakako, radi se o velikom broju djece koja zaslužuju pažnju opće i stručne javnosti. U ovom radu poseban naglasak stavljen je na djecu razdvojenih roditelja u riziku od emocionalnog zlostavljanja, kao i na nedovoljno razvijene mjere prevencije ugrožavanja njihove dobrobiti, uz konkretne prijedloge za unapređenje intersektorske prakse u Hrvatskoj.

Iako neka istraživanja govore o negativnim učincima razvoda roditelja na dijete (npr. Amato i Sobolewski, 2001; Teachman, 2002; Wolfinger, Kowaleski-Jones i Smith, 2003), postaje sve jasnijim da djeci ne šteti sam čin razdvajanja roditelja, nego roditeljski sukob koji je često prisutan prije, za vrijeme braka i nakon razvoda; ni jedan drugi čimbenik ne predviđa prilagodbu djeteta na razvod

roditelja tako uspješno kao stupanj roditeljskog konflikta (npr. Cummings i O'Reilly, 1997; Kelly i Emery, 2000; McIntosh, 2003; Lamb i Kelly, 2001; Amato i Afifi, 2006; Kelly, 2008; Buljan Flander, Jelić Tuščić i Matešković, 2014). Osim roditeljskim konfliktom, prilagodba djeteta na razvod roditelja moderirana je brojnim drugim čimbenicima. Leon (2003) u preglednom radu predstavlja najčešće nađene rizične čimbenike i negativne ishode za djecu u razvodu braka: nasilje u obitelji, sukob i neprijateljstvo roditelja, ometanje vršnjačkih odnosa u sklopu razvoda braka, ekonomske teškoće, ometanje rutine i vremena koje je dijete uobičajeno provodilo s roditeljem, rano uključivanje novih partnera/partnerica roditelja, rano stupanje roditelja u novi brak, gubitak kontakta s jednim roditeljem, loša prilagodba jednog ili obojih roditelja na razvod, djetetov gubitak osjećaja sigurnosti i predvidljivosti. Rizični čimbenici za održavanje visokog konflikta roditelja u razvodu u kojem pate djeca su: više nasilnih sukoba i prije razvoda, viša razina emocionalnih smetnji i odstupanja na planu ličnosti te financijska neslaganja (npr. Levite i Cohen, 2012; Sroufe, Duggal, Weinfield i Carlson, 2000; Hudson, 2005; Bonach, 2005).

Zaštitne čimbenike u prilagodbi djece na razvod možemo podijeliti u dvije grupe; one povezane s osobinama djeteta te one povezane s obiteljskim karakteristikama. Od zaštitnih čimbenika povezanih s osobinama djeteta u većini istraživanja identificira se inteligencija (Rutter, 2006; Flouri, Midouhas, Joshi i Tzavidis, 2015) i sposobnost emocionalne regulacije (Dunsmore, Booker, i Ollendick, 2013). Najbitnijim obiteljskim zaštitnim čimbenicima u prilagodbi djece na razvod roditelja pokazala se niska razina roditeljskog međusobna sukobljavanja, učinkovito i konstruktivno rješavanje sukoba između roditelja, kvaliteta odnosa djece i roditelja, roditeljska uključenost i brižnost, autoritativni stil roditeljstva barem jednog od roditelja i kooperativno suroditeljstvo obilježeno dobrom komunikacijom (npr. McIntosh, 2003; Lamb, 2012; Stallman i Ohan, 2016), čime se opet naglašava uloga roditeljskog odnosa sa što manje sukoba. Navedeni rizični i zaštitni čimbenici sažeto su prikazani u Tablici 1.

Tablica 1. Rizični i zaštitni čimbenici za prilagodbu djeteta na razdvajanje roditelja

Rizični čimbenici	Zaštitni čimbenici	
Nasilje u obitelji, sukobi roditelja	Povezani s djetetom	Povezani s obitelji
Teškoće prilagodbe roditelja na razvod	Inteligencija	Niska razina roditeljskog sukoba
Ekonomske teškoće (objektivne ili roditeljska neslaganja oko financija)	Emocionalna regulacija	Zrele strategije rješavanja problema roditelja
Ometanje vremena i rutine djetetova odnosa s jednim ili obojima roditeljima		Kvaliteta odnosa roditelja i djeteta
Rano uključivanje novih partnera roditelja / stupanje u novi brak		Uključenost i brižnost obojih roditelja
Gubitak kontakta djeteta s roditeljem		Kooperativno suroditeljstvo

U suvremenim teorijama razvodi se dijele upravo prema stupnju konflikta, odnosno prema uspješnosti komunikacije među roditeljima (npr. Oldham, 2017; Gottman, 2014; Mikolai i Kulu, 2018). Prema tim kriterijima razvod može biti (Johnston i Campbell, 1999): (1) prijateljski (roditelji zadržavaju prijateljski odnos); (2) kao sklapanje posla (roditelji se korektno dogovaraju iako nisu bliski) i (3) visokokonfliktni (nastavlja se i ojačava sukob roditelja). Visokokonfliktni razvod ima brojne definicije koje opisuju odnos bivših partnera poput ranije navedene, no Hetherington i Kelly (2002) predlažu definiciju koja fokus stavlja na djecu pa je prema njima visokokonfliktni razvod takav

razvod u kojem se ne prekidaju svađe između partnera s protokom vremena, a djeca se nalaze u središtu njihova sukoba.

Istraživanja pokazuju da djeca iz visokokonfliktnih razvoda braka roditelja 2 — 5 puta češće imaju teškoće ponašanja i doživljavanja nego djeca iz drugačijih razvoda roditelja; u djece iz visokokonfliktnih razvoda roditelja u prosjeku se nalazi: više antisocijalnih ponašanja, nepoštovanja autoriteta, teže uspostavljanje i održavanje vršnjačkih odnosa, korištenje nasilja kao strategije rješavanja problema, više školskih poteškoća i poteškoća prilagodbe na školu, prekid normalnog tijeka privrženosti, strah od bliskih odnosa, nestabilniji partnerski odnosi u budućnosti, pretpostavljanje tuđih potreba svojim, niže samopoštovanje, viša razina anksioznosti, depresivnosti i impulzivnosti, krivnje i srama, više zlorabe sredstava ovisnosti (npr. Boyan i Termini, 2005; Firestone i Weinstein, 2004; Hetherington i Kelly, 2002).

Poseban je rizik u konfliktnim razdvajanjima roditelja otuđenje djeteta od roditelja, što predstavlja niz roditeljskih ponašanja koja namjerno ili drugačije interferiraju i narušavaju odnos djeteta s drugim roditeljem (Baker i Ben-Ami, 2011). Iako je intenzivna polemika struke oko definiranja koncepta otuđenja, postoji konsenzus oko opisa patološkog ponašanja djeteta pod utjecajem roditelja (Woodall i Woodall, 2017).

Fidler i Bala (2010) razlikuju opravdano odbacivanje roditelja (koji je npr. seksualno zlostavljao dijete) i otuđenje koje, također, može biti čisto (odbačeni roditelj je adekvatan) i hibridno (odbačeni roditelj ima neke deficite roditeljskih sposobnosti, čime se otuđujući roditelj koristi da bi otuđio dijete). Postoji cijeli niz otuđujućih ponašanja kojima se roditelji mogu koristiti, a u istraživanjima se uglavnom ispituju klasična Warshakova (2003) otuđujuća ponašanja koja variraju od vrlo suptilnih do vrlo eksplicitnih: pretjerano udovoljavanje djetetu radi zadobivanja naklonosti, izostavljanje drugog roditelja iz razgovora i konteksta djetetova života (osobito lijepih iskustava s njim), prenaplašavanje manjih propusta drugog roditelja, pretjerano kontroliranje i zadiranje u vrijeme koje dijete provodi s drugim roditeljem, opstruiranje kontakata djeteta i drugog roditelja, zabranjivanje kontakata djeteta i drugog roditelja, pokazivanje tuge/brige kad je dijete s drugim roditeljem, negativno karakteriziranje drugog roditelja, lažno optuživanje drugog roditelja za zlostavljanje.

Baker i Darnall (2006), na temelju dubinskih intervjua s otuđenim roditeljima, identificiraju još neke strategije otuđivanja koje nisu pokrivene uvriježenim kategorizacijama, a to su: (1) ograničavanje i pretjerana kontrola poziva i poruka koje dijete izmjenjuje s drugim roditeljem; (2) ograničavanje i pretjerana kontrola simboličkog kontakta djeteta i drugog roditelja; (3) zakidanje informacija o djetetu; (4) ostalo — ogovaranje drugog roditelja prijateljima, učiteljima, liječnicima i drugim stručnjacima uključenima u skrb o djetetu, stvaranje konflikta djeteta i drugog roditelja, uvjeravanje djeteta da ga je drugi roditelj odbacio, ograničavanje stvari koje dijete smije ponijeti kod drugog roditelja.

Otuđenje može biti blago, umjereno i snažno, no rijetko će se zadržati na blažim oblicima ako se aktivno ne uključi sustav zaštite djece (Woodall i Woodall, 2017). Otuđenje se može lako identificirati prema djetetovu ponašanju (Woodall i Woodall, 2017), a Gardner (2002) navodi osnovne „simptome“ otuđenja koji se mogu koristiti diferencijalno dijagnostički: (1) ocrnjivanje odbačenog roditelja doseže razinu kampanje; (2) razlozi za odbacivanje roditelja su apsurdni i banalni; (3) dijete ne pokazuje ambivalenciju u odnosu na roditelje, jednoga vidi apsolutno negativnim, a drugog

apsolutno pozitivnim; (4) javlja se fenomen nezavisnog mislitelja, odnosno dijete inzistira da je sve što govori isključivo njegovo mišljenje; (5) dijete koristi posuđene scenarije, odnosno koristi se frazama identičnim frazama otuđujućeg roditelja bez razumijevanja konteksta i stvarnog značenja; (6) dijete ne pokazuje nikakvu krivnju ni empatiju prema odbačenom roditelju; (7) dijete je uvijek na strani otuđujućeg roditelja; (8) dijete počinje odbacivati proširenu obitelj nakon odbačenog roditelja, kućne ljubimce i sve ostalo što ima veze s njim.

Woodall i Woodall (2017) znakove otuđenja smatraju posljedicom psihološkog *splittinga* (crno-bijelog doživljaja sebe, drugih i svijeta) kao djetetove obrambene reakcije na neizdržive okolnosti razvoja. S neprirodnom mržnjom prema roditelju, kojoj se konstantno podučava dijete i njom se uvjetuje ljubav otuđujućeg roditelja, dolazi do mržnje prema sebi (Baker, 2005) te djetetu postaju potrebni obrambeni mehanizmi da bi se obranilo od te mržnje. Obrambeni mehanizam, koji obilježava otuđenje, psihološki je *splitting*, a očituje se u idealizaciji jednog roditelja, nasuprot potpuno negativnoj slici o drugom roditelju (Woodall i Woodall, 2017). Prema zdravim i autentičnim emocijama i doživljajima djeteta, ono vidi i pozitivne i negativne strane obojih roditelja, može se primjerice ljutiti na jednog roditelja, prestati se ljutiti na nj, a tijekom cijelog tog procesa i dalje ga voljeti. U kontekstu otuđenja, *splitting* se odnosi na kognitivnu strategiju djeteta pomoću koje dijete klasificira osjećaje, emocije i misli o svojim roditeljima u dvjema odvojenim polariziranim kategorijama, pri čemu se jedan roditelj doživljava apsolutno savršenim, a drugi apsolutno negativnim, što ne može odgovarati realnoj djetetovoj percepciji o svojim roditeljima (Blagg i Godfrey, 2018). Međutim, *splitting* predstavlja kognitivnu distorziju i kao takav se ne zadržava samo na jednoj temi ili području života; u ovom slučaju ne zadržava se samo na doživljaju roditelja — jednoga „crnim“, drugoga „bijelim“. Kognitivne su distorzije obrasci percipiranja i mišljenja (Beck, Davies i Freeman, 2015). Kao što kaže sama riječ *splitting*, radi se o cijepanju, jasnu odjeljivanju stvari, događaja, slike o sebi i drugima na način „sve ili ništa“ (APA, 2010). Osobe u kojih je razvijen takav obrambeni mehanizam vide sebe, druge i svijet „crno-bijelim“, a ne na uravnotežen način, gdje postoji dobro i loše u ljudima i situacijama (Fischer i Ayoub, 1994), što dovodi do ozbiljnih posljedica.

Brojna su istraživanja o posljedicama otuđenja, a Kruk (2018a) ih u recentnom radu sažima u sljedeće skupine:

1. nisko samopoštovanje, depresija i mržnja prema samome sebi
2. narušen socioemocionalni razvoj: povlačenje, izolacija, socijalna anksioznost
3. niska samodostatnost; nedostatak autonomije; ovisnost o roditelju
4. slabije akademsko postignuće
5. lošija kontrola impulsa; teškoće općega mentalnog zdravlja, ovisnosti i samoozljeđivanje

Emocionalno zlostavljanje djece

Zlostavljanje djece može biti emocionalno/psihičko, tjelesno/fizičko i seksualno, a zanemarivanje se odnosi na sustavno neispunjavanje djetetovih potreba (npr. obrazovnih, zdravstvenih, emocionalnih). Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (2019a) zlostavljanje i zanemarivanje sastoji

se od svih oblika fizičkoga i/ili emocionalnog neprimjerena postupanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja ili nepažljiva postupanja, eksploatacije ili drugih oblika iskorištavanja koji rezultiraju stvarnom ili mogućom povredom djetetova života, zdravlja, razvoja ili digniteta u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja ili moći. Različite su definicije zlostavljanja i zanemarivanja, ovisno o kulturi, stupnju razvijenosti zemlje i disciplini (primjerice zdravstvo i zakonodavstvo), no, nesumnjivo se radi o raširenu javnozdravstvenom i socijalnom problemu sa značajnim morbiditetom i mortalitetom (Buljan Flander, Čorić i Štimac, 2008).

U izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije o nasilju (WHO, 2002) upozorava se na široku rasprostranjenost zlostavljanja djece, uz napomenu da su istraživanja u tom području i dalje rijetka, metodološki neujednačena i teško usporediva. Akmatovo (2011) istraživanje u 29 država iz različitih dijelova svijeta pokazuje da je najviše djece doživljavalo nasilje u afričkim zemljama (83,2 % doživjelo je neki oblik psihičkog nasilja, 64 % doživjelo je neki oblik umjerenog tjelesnog nasilja, a 43 % neki oblik ozbiljnoga tjelesnog nasilja), a djeca u tranzicijskim zemljama doživjela su manje, ali i dalje značajno puno nasilja (56,0 % doživjelo je neki oblik psihičkog nasilja, 46 % doživjelo je neki oblik umjerenoga tjelesnog nasilja, a 9 % neki oblik ozbiljnoga tjelesnog nasilja). Incidencija doživljenog nasilja tijekom mjesec dana kretala se između 11,8 % u Albaniji i 92,3 % u Jemenu.

Istraživanje o incidenciji zlostavljanosti u djetinjstvu u Republici Hrvatskoj, provedeno na uzorku više od 500 zagrebačkih studenata 2002. godine, pokazalo je da je 27 % ispitanika bilo emocionalno zlostavljano, 25 % ispitanika bilo je fizički zlostavljano, 20 % ih je svjedočilo nasilju u obitelji, 18 % imalo je neko iskustvo zanemarivanja, dok je 15 % ispitanika bilo seksualno zlostavljano (Vranić, Karlović i Gabelica, 2002). Ajduković i sur. (2012) donose rezultate međunarodnoga istraživačkog FP7 projekta „BECAN — Balkan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect“, prema kojemu su djeca u Hrvatskoj (N = 3644) u obitelji najviše izložena psihičkoj agresiji (5. razred 59,0 %; 7. razred 77,1 %; 2. razred srednje škole 82,5 %). Slijedi tjelesno kažnjavanje (5. razred 56,1 %; 7. razred 68,4 %; 2. razred srednje škole 72,3 %), tjelesno zlostavljanje (5. razred 26,2 %; 7. razred 34,0 %; 2. razred srednje škole 40,7 %) i, kao najmanje prisutno, psihičko zlostavljanje (5. razred 22,8 %; 7. razred 26,8 %; 2. razred srednje škole 34,8 %); prema kategorijama revidirane verzije ISPCAN Child Abuse Screening Tool — Children's Version (ICAST-C).

Emocionalno je zlostavljanje (ili psihičko zlostavljanje) najmanje istraživano u dostupnoj literaturi od svih oblika neadekvatna postupanja prema djeci i mladima (Puhovski, Karlović i Buljan Flander, 2004), što posebno iznenađuje jer je emocionalno zlostavljanje često sekundarno prisutno uz dominantan oblik zlostavljanja (primjerice tjelesno) te prema nekim autorima može dovesti do najrazornijih i najozbiljnijih posljedica za mentalno zdravlje (Iwaniec, 2003). Dio objašnjenja zlostavljanja emocionalnog zlostavljanja u istraživanjima svakako se može pronaći u kulturi takozvanoga tradicionalnog odgoja, u kojem su neka roditeljska ponašanja (primjerice posramljivanje djeteta) bila uobičajena, a danas ih definiramo emocionalno zlostavljajućima. Još jedan istraživački problem leži u relativno tešku dokazivanju emocionalnog zlostavljanja, u usporedbi s primjerice tjelesnim zlostavljanjem kod kojeg su vidljive ozljede.

Nadalje, operacionalizacije koncepta emocionalnog zlostavljanja variraju ne samo među disciplinama nego i među različitim istraživanjima i mjerodavnim institucijama, te je mogućnost njihove komparacije i ozbiljnijeg istraživačkog napretka svakako smanjena. Prema Američkom

profesionalnom udruženju za zlostavljaju djece (APSAC, 2019), emocionalno zlostavljanje djece može se podijeliti u šest skupina ponašanja skrbnika: (1) odbijanje i ponižavanje djeteta; (2) teroriziranje i prijetnje djetetu; (3) izoliranje djeteta; (4) iskorištavanje djeteta; (5) ignoriranje djeteta i (6) zanemarivanje djetetovih potreba. Svjetska zdravstvena organizacija, također kao mjerodavna institucija, sve oblike zanemarivanja djece smješta u odvojenu kategoriju od emocionalnog zlostavljanja.

Jedna struja istraživača emocionalnog zlostavljanja pri definiranju pojma usmjerava se na položaj djeteta, odnosno posljedice koje emocionalno zlostavljanje (potencijalno) ostavlja. Binggelli i Brassard (2001) emocionalno zlostavljanje definiraju kao postupke zbog kojih se djeca osjećaju nevrjedno, neželjeno, ugroženo, kao da nešto s njima nije u redu i kao da vrijede samo ako zadovoljavaju nečije potrebe. Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje DSM-5 (2014) također definira psihičko zlostavljanje iz te perspektive, odnosno kao „(...) verbalni ili simboličan čin roditelja ili skrbnika koji rezultira ili postoji prilična vjerojatnost da će rezultirati značajnom psihološkom štetom“ (str. 719).

Posljedice koje imaju djeca izložena dugotrajnim roditeljskim sukobima, a posebice otuđena djeca (Kruk, 2018b), odgovaraju posljedicama koje trpe djeca zlostavljana na druge načine. Kronična izloženost roditeljskom konfliktu ima jednake posljedice kao tjelesno zlostavljanje i zanemarivanje (Bernet, von Boch-Galhau, Baker i Morrison 2010; von Boch Galhau, 2013; von Boch Galhau, 2018). Baker i Ben-Ami (2011) nalaze da otuđena djeca u odrasloj dobi imaju više teškoća sa samopouzdanjem i osobnom efikasnošću, više simptoma depresije i nesigurne oblike privrženosti, da stoga češće zlorabljaju sredstva ovisnosti, jednako kao i na drugačije načine emocionalno zlostavljana djeca. Prema rezultatima kvalitativne analize intervju s odraslima, koji su bili otuđeni kao djeca (Baker i Ben-Ami, 2011), autori nalaze da se otuđena djeca osjećaju nevrjednima ljubavi, da njihov osjećaj osobne vrijednosti ovisi o zadovoljavanju tuđih potreba, da osjećaju potpunu ovisnost o tuđim utjecajima, što također odgovara posljedicama drugih oblika zlostavljanja (prema Buljan Flander i Kocijan Hercigonja, 2003).

Vežano za otuđenje djeteta (bilo da je u potpunosti ostvareno bilo da se nalaze emocionalni pritisci na dijete u vidu otuđujućih ponašanja) kod roditelja su identificirani čimbenici koji povećavaju rizik za takav oblik emocionalnog zlostavljanja: rana iskustva izostanka odnosa s jednim ili obojima roditeljima, napuštanja i zanemarivanja, neriješenost partnerskog odnosa, projekcija straha i krivnje (od razine obrambenog mehanizma do paranoje), potreba za očuvanjem samopoštovanja nakon razvoda (prema Woodall i Woodall, 2017). Nađena su i neka obilježja djece koja ih čine ranjivijima na otuđenje, poput dobi od sedam do 15 godina ili redoslijeda rođenja (starija djeca u većem riziku), no nisu dovoljno istražena da bismo govorili o njima kao rizičnim čimbenicima (Woodall i Woodall, 2017). Kruk (2018a) navodi da je glavni zaštitni čimbenik što ranije uspostavljena ravnoteža moći između roditelja, odnosno približno podjednaka uključenost roditelja u djetetov život i odgoj.

Prevenција emocionalnog zlostavljanja djece razdvojenih roditelja

Prevenćijska znanost jedna je od disciplina koja integrira istraživanja o čovjeku tijekom njegova odrastanja — razvojnu epidemiologiju, epidemiologiju u zajednici i s tim u vezi preventivne intervencije (npr. Kellam i Rebok, 1992; Janković i Bašić, 2001; Bašić, 2001; Bašić, 2003; Ferić i Kranželić, 2001). Prema Bašić, Ferić-Šlehan i Kranželić-Tavra (2007) prevenćijska znanost stoga ima

dva osnovna cilja: (1) identifikacija i istraživanje rizičnih i zaštitnih čimbenika te (2) razvoj i primjena strategija koje će uspješno implementirati istraživanja u praksu. U definiranju preventivnih strategija naglašava se *posljedica* preventivnih intervencija, što znači da prevenirati znači učinkovito „odraditi“ primijenjeni preventivni program (Bašić, Ferić-Šlehan i Kranželić-Tavra, 2007), a posljedice će govoriti o njegovoj uspješnosti u realitetu.

U preventivskoj znanosti fokus je često stavljen na djecu i mlade, a ključni je element zdrava razvoja mladih povezanost mlade osobe s važnim ljudima u socijalnoj okolini (Catalano i Hawkins, 1996), stoga su mnogi preventivni programi usmjereni na djecu i mlade također usmjereni na obitelji. Analize uspješnosti različitih preventivnih programa usmjerenih na obitelji dosljedno upozoravaju na čimbenike koje bi uspješni preventivni programi trebali imati. Prema Nation i sur. (2003) radi se o programima koji su opsežni, obuhvatni (na više razina, od individualne do šire društvene), koji uključuju raznolike tehnike i metode rada, teorijski su osnovani, mogu se metodološki kvalitetno evaluirati i evaluiraju se u svrhu daljnjeg unapređenja, sociokulturno su relevantni, primjenjuju se u dovoljnoj mjeri (engl. *dosage*), u prikladno vrijeme (engl. *timing*), otvaraju prilike za razvoj općenito pozitivnih odnosa u obitelji te ih provode adekvatno obrazovani i uvježbani stručnjaci. Kumpfer i Alvarado (2003) ističu sljedeća obilježja uspješnih preventivnih programa: složenost i obuhvatnost (engl. *multicomponent*), uključivanje raznolikih metoda rada, aktivno uključivanje korisnika (članova obitelji), uzimanje u obzir rizičnih i zaštitnih čimbenika, primjerenost dobi, razvoju i kulturi korisnika, započinjanje što ranije, a provoditelji imaju odgovarajuće osobine, znanja i trening vještina. Također, važna je adekvatna komunikacija s donositeljima odluka, poznavanje logičke pozadine programa svih uključenih u njegovu provedbu, otvoren komunikacijski put provoditelja i kreatora programa te planiranje održivosti programa (Cooper, Bumbarger i Moore, 2015).

Postoji opći konsenzus znanstvenika i praktičara da bi preventivni programi vezani za zlostavljanje djece trebali biti multidisciplinarni i intersektorski razvijeni te da bi se zlostavljanju trebalo pristupati na javnozdravstvenoj razini (prema Fortson i sur., 2016), a pristupi mogu biti različiti: (1) rani probir prema rizičnim čimbenicima; (2) kratki treninzi širokog spektra odgojnih vještina za roditelje; (3) tretman žrtve za smanjenje učinka započetog zlostavljanja; (4) preventivni rad sa žrtvama radi smanjenja rizika od budućih problema u ponašanju i uključivanja u nasilje. Pristupi, dakle, obuhvaćaju cijeli spektar, od primarne do tercijarne razine prevencije (Caplan, 1964), odnosno od univerzalne preko selektivne do indicirane prevencije (Haggerty i Mrazek, 1994).

Metaanalizom Chen i Chana (2016), provedenom na 37 radova koji evaluiraju preventivne programe zlostavljanja djece, pokazalo se da najveću uspješnost imaju oni programi koji su usmjereni na rad s roditeljima te koji uzimaju u obzir i rizične, i zaštitne čimbenike, s obzirom na kriterije ukupnog broja prijava zlostavljanja i samoizvješća o zlostavljanju. Chen i Chan sustavno prijavljuju manju uspješnost programa u slučaju psihopatologije roditelja, koja je zastupljenija u zlostavljajućih roditelja nego u općoj populaciji. Međutim, velika većina preventivnih programa vezanih za zlostavljanje djece usmjerava se na tjelesno i seksualno zlostavljanje, a ne na emocionalno zlostavljanje, o čemu je i ranije raspravljeno. Schrader-McMillan i Barlow (2017) sustavnim preglednim radom zaključuju da smanjenje zlostavljanja i zanemarivanja djece može izravno dovesti do ušteda u socijalnom sektoru, ali također i do boljih rezultata djece i mladih na kognitivnom planu, boljih obrazovnih ishoda, niže stope depresivnosti, što zajedno može dovesti do ušteda na globalnoj razini.

Na emocionalno zlostavljanje djece u razvodu roditelja, osobito na otuđenje, uglavnom se gleda kroz prizmu znanosti i struke mentalnog zdravlja (psihologije, psihijatrije) te iz socijalno-pravne perspektive. Teškoće se rješavaju onda kada nastupe posljedice za djecu, a dostupna literatura o emocionalnom zlostavljanju djece u razvodu roditelja prevenciju uglavnom navodi sporadično ili o njoj uopće ne govori. Izdvojit ćemo jedan od rijetkih primjera sustavna preventivnog pristupa toj problematici.

Jaffe, Ashbourne i Mamo (2010) pišu o preventivnom programu vezanom za otuđenje prema kojem: utvrđuje se odrasla osoba od povjerenja u životu djeteta čim nastupi razvod roditelja, koja ima ulogu podrške i obavještavanja institucija u slučaju sumnje na neadekvatno postupanje prema djetetu, roditelji se psihoeduciraju u ranoj fazi razvoda te se također rano uključuju u podršku (*support*) kao obitelj, identificiraju se rizične obitelji prema opservaciji; nadležne institucije provode obradu članova tih obitelji, nadziru kvalitetu roditeljske skrbi te izvještavaju sud, sud u suradnji sa stručnjacima propisuje intervencije; kod obitelji kod kojih je i nakon toga procesa utvrđen rizik (primjerice primjećuju se otuđujuća ponašanja, emocionalni pritisci na dijete), obvezno je uključivanje u intenzivne intervencije; u slučaju neuspješnosti promjene kod roditelja, dijete se izdvaja od jednog ili obojih roditelja uz sustavan nastavak psihosocijalnog rada sa svim članovima obitelji. Autori naglašavaju važnost brzine reakcije sustava, pravilne uvremenjenosti svake od njih, ravnotežu moći između roditelja te prioritarno vođenje pravima djeteta.

Prinz (2016) navodi da je ključan element prevencije zlostavljanja toga tipa usmjeravanje prevencije na roditelje više nego na djecu, a postoje studije koje mjere objektivne indikatore uspjehnosti nekih od tih programa. Primjerice, Luecken i sur. (2014) nalaze niže razine kortizola (tzv. hormona stresa) i kod roditelja i kod djece koja su od početka razvoda uključena u prevencijske programe vezane za neadekvatno postupanje prema djeci.

Ratifikacijom Konvencije o pravima djeteta 1991. godine u Republici Hrvatskoj postavljen je temelj za stavljanje problematike zlostavljanja djece na dnevni red, no u Hrvatskoj se ne nalazi sustavan ni obuhvatan program prevencije bilo koje vrste zlostavljanja djece. Istraživanja o prevalenciji i incidenciji zlostavljanja i zanemarivanja djece, koja su predstavljena u uvodnom dijelu ovog rada, govore o tome da je zlostavljanje i zanemarivanje djece vrlo raširen i sveprisutan problem te da ostavlja dugoročne posljedice za mentalno zdravlje i ponašanje žrtava u budućnosti. Međutim, prema Novak i Petek (2015) ni javna politika brige o mentalnom zdravlju građana RH također nije adekvatno razvijena. Skrb za mentalno zdravlje, promocija mentalnog zdravlja i prevencija poremećaja mentalnog zdravlja oslanjaju se na Zakon o zdravstvenoj zaštiti koji je 2003. godine predvidio osnivanje Zavoda za mentalno zdravlje, koji je 2010. pripojen Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo i u realitetu je nejasno djelovanje o ovom pitanju.

Nacionalna strategija za zaštitu mentalnog zdravlja za razdoblje 2011. — 2016. postavlja šest ciljeva: promocija mentalnog zdravlja za sve; pristup mentalnim poremećajima putem preventivnih aktivnosti; promocija rane intervencije i liječenja mentalnih poremećaja; unapređenje kvalitete života osoba s mentalnim poremećajima ili dizabilitetom putem socijalne inkluzije, zaštita njihovih prava i dostojanstva; usklađivanje s drugim specifičnim strategijama i programima koji se odnose na područje mentalnog zdravlja te razvoj informiranja, istraživanja i sustava znanja na području mentalnog zdravlja. Ciljevi i prioriteti postavljeni su u skladu sa suvremenim trendovima Europske

unije u politici mentalnog zdravlja, no nisu jasno određeni planovi, akteri, a nisu dostupna ni izvješća o provedbi/evaluaciji istih.

Aktualna je Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine, čiji je cilj postići djelotvornije promicanje i zaštitu prava djece u Republici Hrvatskoj provedbom postojećih međunarodnih i nacionalnih standarda na području prava djece, promovirajući cjelovit i integrativni pristup pravima djece. Strategija predstavlja multidisciplinarni i sustavni okvir pod vidom ostvarivanja Konvencije o pravima djeteta, a ima četiri osnovna cilja: (1) unapređivanje sustava i osiguravanje usluga prilagođenih djeci u pet značajnih područja djetetova života, odnosno u sustavu pravosuđa, sustavu zdravstva, sustavu socijalne skrbi, sustavu obrazovanja te u sportu, kulturi i drugim aktivnostima slobodnog vremena; (2) eliminacija svih oblika nasilja nad djecom; (3) osiguranje prava djece u ranjivim situacijama i (4) osiguranje aktivna sudjelovanja djece. U samom tekstu Strategije jasno je navedeno da će „nastaviti poticati napore svih tijela državne uprave, jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, ustanova i organizacija civilnog društva koji su usmjereni zaštititi i promociji prava djece, uzimajući u obzir najbolji interes djeteta“ (str. 8), što povlači slične poteškoće difuzije uloga i odgovornosti kao i kod Nacionalne strategije za zaštitu mentalnog zdravlja, o kojoj se ranije raspravljalo.

Prevenciju emocionalnog zlostavljanja djece u razvodu roditelja stoga možemo analizirati na temelju dostupnih podataka i iskustava prakse, a ne prema konkretnim programima jer nisu razvijeni ni implementirani. Nakon zahtjeva roditelja za razvod pri nadležnom centru za socijalnu skrb, roditelji prolaze obvezno savjetovanje te se nastoji sastaviti zajednički plan roditeljske skrbi, što se može promatrati kao oblik univerzalne prevencije. Međutim, ako se roditelji ne mogu dogovoriti oko plana, što je uobičajeno za roditelje u visokom konfliktu, centar nema nadležnost donošenja odluke, eventualno privremenog rješenja do okončanja sudskog postupka. Nakon obrade svih članova obitelji, nadležni centar za socijalnu skrb dostavlja mišljenje nadležnom sudu, prema kojem sud može donijeti privremenu mjeru te u slučaju potrebe uputiti dijete na obradu u zdravstvenu ustanovu, što se može promatrati kao selektivna prevencija (koja je također opcionalna i ovisna o procjeni nedovoljno educiranoga kadra za tu problematiku). Ne postoje dostupni podatci o trajanju cijelog procesa, no prema internim statistikama Poliklinike za zaštitu djece i mladih grada Zagreba (više od 10 000 djece i obitelji) radi se u prosjeku o pet godina (raspon od 11 mjeseci do 11 godina).

U posljednjih nekoliko godina djeluje Centar za posebno skrbništvo, dakle dijete ima pravo na posebnog skrbnika koji zastupa njegovu volju i/ili najbolji interes (polemike su oko točnog određenja), a posebni skrbnici su pravne struke. Prema Ajduković i Kožljan (2018), 2018. godine za pravnike iz Centra za posebno skrbništvo održala se dvodnevna edukacija „Pristup djetetu iz psihosocijalne perspektive“ u organizaciji Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, a realiziralo ju je Društvo za psihološku pomoć i Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, da bi se unaprijedile kompetencije posebnih skrbnika i da bi se izbjegla eventualna traumatizacija djeteta u procesu saznavanja njegove volje, želje i mišljenja.

Velik je interes javnosti o tome pa smo svjedoci medijskih istupa pojedinih roditelja koji javno istupaju zagovarajući svoje viđenje situacije, obraćaju se medijima pri ovrhama nad sudskim presudama pri čemu je stručna strana često zanemarena.

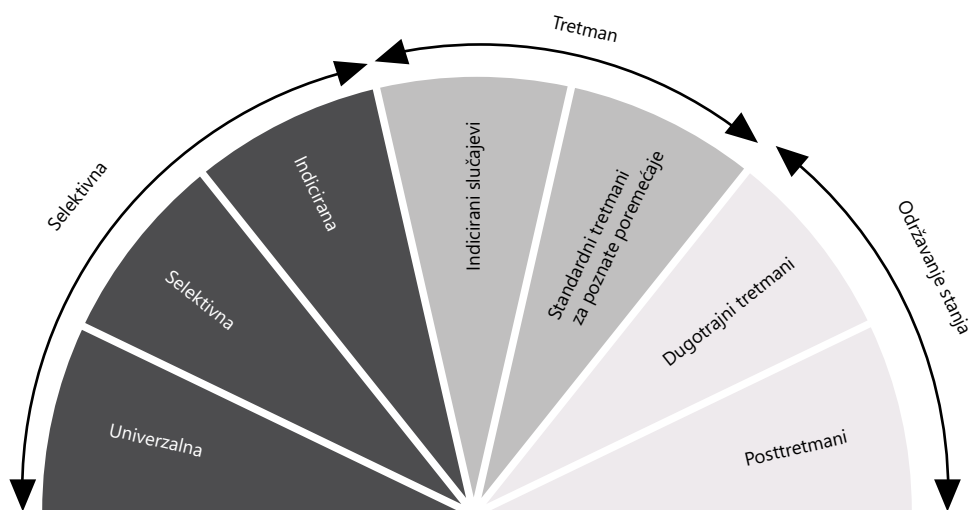
Klasifikacije mentalnih bolesti i zakonska regulativa pružaju dostatan okvir za žurno reagiranje u slučaju sumnje o kršenju djetetovih prava, odnosno zlostavljanju i u tim slučajevima. Iako ne prepoznaje otuđenje kao zasebnu kategoriju, kao što je i ranije navedeno, Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje DSM-5 (2014) definira psihičko zlostavljanje kao „(...) verbalni ili simboličan čin roditelja ili skrbnika koji rezultira ili postoji prilična vjerojatnost da će rezultirati značajnom psihološkom štetom“ (str. 719), u što svakako ulazi emocionalno zlostavljanje djeteta zbog dugotrajna roditeljskog konflikta i otuđenje djeteta. Kruk (2018b) ističe da je otuđenje prepoznato kao manifestacija triju poremećaja identificiranih u DSM-5: „Problemi u odnosu roditelj — dijete“, „Dijete pogođeno narušenim roditeljskim odnosom“ i „Psihičko zlostavljanje djeteta“. Otuđenje je povezano s dvama klasterima simptoma koji su identificirani u DSM-u: „oštećeno funkcioniranje u bihevioralnim, kognitivnim ili afektivnim domenama“ i „negativna pripisivanja namjera druge osobe, neprijateljstvo prema drugome ili prebacivanje krivnje na drugoga, i neopravdani osjećaj udaljenosti“. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, 2019b) 27. svibnja 2019. godine prihvatila je nacrt idućeg izdanja MKB-a (MKB-11) koji sadrži dijagnozu otuđenja (*parental alienation*), šifra QE.52, pod kategorijom *Caregiver-Child Relationship Problem*.

Kazneni zakon RH (2019) prepoznaje da žrtve emocionalnog/psihičkog zlostavljanja osjećaju strah, prijetnju, stres ili narušavanje dostojanstva. Nadalje, kada roditelj odbija suradnju s drugim roditeljem, centrom za socijalnu skrb i/ili nadležnim sudom, prema Obiteljskom zakonu može biti novčano kažnjen. Pod nadležnost Kaznenog zakona ubraja se i nepoštovanje pravomoćne sudske presude, što je čest slučaj kod roditelja koji emocionalno zlostavlja dijete, jednako kao i uskraćivanje zdravstvene skrbi djetetu, što se smatra zdravstvenim zanemarivanjem. Svi građani RH, a posebno stručnjaci, dužni su obavijestiti nadležne institucije o sumnji na zlostavljanje ako je imaju, u protivnom mogu kazneno odgovarati, pa čak biti i zatvorski kažnjeni. Prepoznavanje djece i adekvatno reagiranje u toj fazi može se promatrati kao indicirana prevencija.

Međutim, u realitetu se prema podacima koji su pribavljeni u Ministarstvu za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku (dokumentacija interno prikupljena, dostupno na uvid kod autora) od ukupno gotovo 4000 intervencija centara godišnje, vezanih za otuđujuća ponašanja roditelja, kao emocionalno zlostavljanje prijavljuje manje od sto slučajeva. Državno odvjetništvo procesuiralo više od 70 % takvih prijava. Drugi sektori još slabije reagiraju. Prema podacima pribavljenima od centara za socijalnu skrb, 2018. je, primjerice u Puli i Osijeku, prijavljeno manje od deset slučajeva sumnje na nasilje u obitelji (bilo koje vrste) koju su prijavili zdravstveni djelatnici (dokumentacija interno prikupljena, dostupno na uvid kod autora).

Positivan primjer razvijanja preventivnog programa toga područja u Hrvatskoj je u testnoj fazi, zasada na razini ranog prepoznavanja djece i obitelji u riziku, iako bez jasna plana o daljnjem postupanju. Kao dio programa „Sustavna podrška obiteljima s djecom: Procjenjivanje i smanjivanje rizika za dobrobit djece“, u suradnji Ministarstva za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, Hrvatske udruge socijalnih radnika i UNICEF-a, razni stručnjaci izradili su listu procjene manipulativnih ponašanja roditelja prema djetetu/djeci i otuđenosti djeteta od drugog roditelja te listu za procjenu dobrobiti/štete kontakata s roditeljem za dijete (Kožljan, 2018). Liste bi se koristile kao standardizirani alat CZSS-a u zaštiti prava i dobrobiti djeteta, a takve standardizirane procjene bile bi velika pomoć i u sudskim sporovima oko ostvarivanja prava djeteta na odnos s obojima roditeljima. „Pilot“ primjena tih lista trenutno je u trajanju.

Iz svega navedenog razvidno je da rad s djecom razdvojenih roditelja uključuje (ili bi barem trebao uključivati) sustavni intersektorski pristup na svim razinama intervencijskog spektra, od promocije, preko prevencije, tretmana i održavanja stanja, koji u ovom kontekstu kliničkog rada možemo nazvati praćenjem (*follow-up* seansama), prikazanim na Slici 1. Tijekom tretmana, posebno kad su djeca uključena, dok ne nastupe faze težeg otuđenja i/ili vidljive posljedice emocionalnog zlostavljanja, također se radi preventivski da ne bi došlo do ozbiljnih socioemocionalnih, ponašajnih i psihopatoloških poteškoća, za koje postoji velika vjerojatnost pojave (Woodall i Woodall, 2017). Prema modificiranome intervencijskom spektru (Barry, 2001) dodatna pozornost trebala bi se posvetiti promociji mentalnog zdravlja, u ovom slučaju mentalnog zdravlja i dobrobiti djece u roditeljskoj separaciji (posebno s potencijalom visokoga roditeljskog konflikta) na razini cijele zajednice i društva razvijanjem otpornosti, kompetencija, osnaživanja i razvoja podržavajućeg okruženja. Ipak, važno je problem zlostavljanja djece razlikovati od opće prilagodbe djece na razvod roditelja i jasno ga razdvajati od pitanja uređenja roditeljske skrbi (Woodall i Woodall, 2017). Stoga pitanje zaštite te ranjive skupine djece, ipak, uključuje prevenciju i intervenciju više nego promociju u aktualnom vremenu i okolnostima.

Slika 1. Intervencijski spektar (Haggerty i Mrazek, 1994; slika preuzeta iz Antolić i Novak, 2016, str. 321)

Zaključna razmatranja

Iako je zlostavljanje djece sveprisutan i javnozdravstveni problem, iako postoje stručni i legislativni temelji za preventivno djelovanje o tom pitanju, u Hrvatskoj se ne provode preventivni programi na sustavnoj razini. Emocionalno zlostavljanje najmanje je istraženo od svih oblika zlostavljanja te u Hrvatskoj, kao i u Europi i u svijetu, postoji najmanji interes za preventivne i intervencijske programe za tu skupinu djece. Emocionalno zlostavljanje u razvodu roditelja i otuđenje djeteta, kao poseban oblik emocionalnog zlostavljanja, stoga nije stavljeno na dnevni red za razvoj ikakve javne politike prevencije i posebne zaštite te ranjive skupine djece. Aktualni zakoni, propisi, konvencije i stručni kriteriji procjene mogu se promatrati kao područja za mogućnost univerzalne, selektivne i indicirane prevencije emocionalnog zlostavljanja, no u praksi, prije svega zbog prevelika protoka vremena i nepoštovanja propisanih načela svih uključenih strana i sektora, prevencija emocionalnog

zlostavljanja izostaje. Postoje određene inicijative koje su u testnim fazama te je podrška nadležnog Ministarstva i UNICEF-a u njihovu provođenju obećavajuća za budućnost.

U Americi i u Europi postoje mnogi programi usmjereni prilagodbi djece na razvod roditelja (npr. *New Beginners*, *The Children of Divorce*, *YAPS — Youth Adjustment to Parental Separation*), što bi lako moglo potaknuti pokušaje prilagodbe upravo tih programa na hrvatske uvjete i populaciju kao odgovor na problematiku opisanu u ovom radu. Međutim, prevenciju poteškoća prilagodbe važno je jasno i nedvosmisleno razdvojiti od prevencije zlostavljanja djece. Iako je i u svijetu malo obuhvatnih preventivnih programa emocionalnog zlostavljanja djece, te iako uglavnom nisu usmjereni specifično na djecu u roditeljskoj separaciji, osnova potreba (potencijalno) zlostavljane djece daleko je srodnija djeci o kojoj govori ovaj rad nego uopćeno djeci separiranih roditelja u procesu prilagodbe. Emocionalni pritisci na djecu i otuđenje djece pitanja su emocionalnog zlostavljanja, zdravlja i zaštite djece, a ne uređenja kontakata, skrbi, osobnih odnosa, pa tako ni prilagodbe (Kruk, 2018b).

Neki bitni elementi programa prevencije emocionalnog zlostavljanja u svijetu mogu se daleko usvojiti i primjenjivati i u Hrvatskoj uz kulturnu adaptaciju, sukladno smjernicama prilagodbe (Castro, Barrera i Martinez, 2004). Suvremeni preventivni programi u skladu s ukupnim usmjerenjem prevencijske znanosti uključuju važno načelo multidisciplinarnosti, odnosno sustavno usklađenog djelovanja različitih sektora (Weissberg, Kumpfer i Seligman, 2003), što je važno uzeti u obzir u razvijanju strategija prevencije i u ovom području. Nadalje, važno je da prevencijski programi budu sustavni, obuhvatni i pravilno uvremenjeni (Weissberg, Kumpfer i Seligman, 2003), što barem do razvoja *evidence-based* prevencijskih programa, u okviru aktualnih okolnosti, sugerira potrebu za:

1. osiguravanjem što ranije i što jasnije ravnoteže moći, vremena s djetetom i udjela u odgoju djeteta obojih roditelja koliko je adekvatno u svakom individualnom slučaju
2. identifikacijom rizičnih obitelji za emocionalno zlostavljanje djece pri samom početku razvoda roditelja (prema rizičnim čimbenicima, listama procjene stručnjaka u okviru sustava socijalne skrbi)
3. uključivanjem rizičnih obitelji u praćenje, psihoedukaciju i podršku u okviru sustava socijalne skrbi, prema potrebi zdravstva, uz obavještanje nadležnih institucija o rizicima i eventualnoj sumnji na zlostavljanje
4. žurnim osiguravanjem stabilnih i predvidivih uvjeta života za dijete (sustav socijalne skrbi i pravosuđa)
5. smanjenjem roditeljskog konflikta obveznim savjetovanjem i praćenjem (sustavom socijalne skrbi, prema potrebi zdravstva)
6. intenzivnom edukacijom i supervizijom stručnjaka uključenih u rad s ovim obiteljima
7. žurnim postupcima kada je uključeno dijete kako je zakonski propisano
8. edukacijom svih stručnjaka uključenih u skrb o djetetu u prepoznavanju znakova emocionalnog zlostavljanja i nužnošću obavještanja CZSS-a

9. i u realitetu uvođenjem zakonski propisanih sankcija za stručnjake koji propuste obavijestiti nadležne institucije nakon utvrđivanja sumnje na zlostavljanje djeteta
10. poduzimanjem mjera obiteljsko-pravne, po potrebi kazneno-pravne zaštite djeteta bez odgode
11. kontinuiranom suradnjom i izmjenom informacija stručnjaka svih sektora uključenih u skrb o djetetu
12. psihoterapijskim radom s djecom žrtvama emocionalnog zlostavljanja da bi se, osim tretmana traume, prevenirale daljnje teškoće u funkcioniranju
13. ujednačavanju operacionalizacije emocionalnog zlostavljanja u istraživanjima i praksi, uz preporuku da se navedeno provodi prema definicijama dijagnostičkih priručnika, s obzirom na to da je zlostavljanje djece javnozdravstveni problem.

Na opisani način postiže se poštovanje međunarodnih konvencija, zakona, struke mentalnog zdravlja i okvira uspješne prevencije, ali i intervencije cijelim intervencijskim spektrom te se postavlja temelj za razvoj preventivskih programa u skladu sa zakonitostima preventivske znanosti, kada tema emocionalnog zlostavljanja djece u razvodu roditelja zaista dođe na dnevni red, kad se osigura nužna pažnja donositelja odluka te se osiguraju financijski i stručni uvjeti za konkretno osmišljavanje, implementaciju, evaluaciju i prilagodbu.

Literatura

- Ajduković, M., Kožljan, P. (2018). Edukacija za posebne skrbnike: Pristup djetetu iz psihosocijalne perspektive. *Ljetopis socijalnog rada*, 25(3), 489-494.
- Ajduković, M., Rimac, I., Rajter, M., Sušac, N. (2012). Epidemiološko istraživanje prevalencije i incidencije nasilja nad djecom u obitelji u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(3), 367-412.
- Akmatov, M.K. (2011). Child abuse in 28 developing and transitional countries—Results from the multiple indicator cluster surveys. *International Journal of Epidemiology*, 40(1), 219-227.
- Amato, P.R., Afifi, T.D. (2006). Feeling caught between parents: Adult children's relations with parents and subjective well-being. *Journal of Marriage and Family*, 68(1), 222-235.
- Amato, P.R., Sobolewski, J.M. (2001). The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Review*, 900-921.
- American Professional Society Abuse Children (2019). Preuzeto s: <https://www.apsac.org/> (21.6.2019.)
- American Psychiatric Association (2014). *DSM-5: Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- American Psychological Association (2010). Preuzeto s: <https://www.apa.org/> (21.6.2019.)
- Antolić, B., Novak, M. (2016). Promocija mentalnog zdravlja: Temeljni koncepti i smjernice za roditeljske i školske programe. *Psihologijske teme*, 25(2), 317-339.
- Baker, A.J., Ben-Ami, N. (2011). To turn a child against a parent is to turn a child against himself: The direct and indirect effects of exposure to parental alienation strategies on self-esteem and well-being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(7), 472-489.

- Baker, A.J., Darnall, D. (2006). Behaviors and strategies employed in parental alienation: A survey of parental experiences. *Journal of Divorce & Remarriage*, 45(1-2), 97-124.
- Barry, M.M. (2001). Promoting positive mental health: theoretical frameworks for practice. *International Journal of Mental Health Promotion*, 3(1), 25-34.
- Bašić, J. (2001). Lokalna zajednica u prevenciji poremećaja u ponašanju: određenje i teorijski pristupi. U: Janković, J. i Bašić, J. (ur.): *Prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici* (str. 33-47). Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, Zagreb.
- Bašić, J. (2003). Epidemiološka istraživanja i prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici. U: Bašić, J., Janković, J. (ur.): *Lokalna zajednica-izvorište nacionalne strategije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih* (str. 18-30). Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži i Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih. Zagreb.
- Bašić, J., Ferić-Šlehan, M., Kranželić-Tavra, V. (2007). *Zajednice koje brinu-model prevencije poremećaja u ponašanju: Strategijska promišljanja, resursi i programi prevencije u Istarskoj županiji*. Istarska županija (monografija).
- Beck, A.T., Davis, D.D., Freeman, A. (2015). *Cognitive therapy of personality disorders*. New York, London: Guilford Publications.
- Bernet, W., von Boch-Galhau, W., Baker, A.J., Morrison, S.L. (2010). Parental alienation, DSM-5, and ICD-11. *The American Journal of Family Therapy*, 38(2), 76-187.
- Binggeli, N.J., Hart, S.N., Brassard, M.R. (2001). *Psychological maltreatment of children*. Sage Publications.
- Blagg, N., Godfrey, E. (2018). Exploring Parent-Child Relationships in Alienated versus Neglected/Emotionally Abused Children using the Bene-Anthony Family Relations Test. *Child Abuse Review*, 27(6), 486-496.
- Bonach, K. (2005). Factors contributing to quality coparenting: Implications for family policy. *Journal of Divorce & Remarriage*, 43(3-4), 79-103.
- Boyan, S.M., Termini, A.M., Boyan, S.M., Termini, A.M. (2005). *The psychotherapist as parent coordinator in high conflict divorces: Strategies and Techniques*. New York, London: Routledge.
- Buljan Flander, G., Čorić, V., Štimac, D. (2008). Iskustvo, znanja i stavovi liječnika primarne zdravstvene zaštite u Republici Hrvatskoj o zlostavljanju i zanemarivanju djece. *Suvremena psihologija*, 11(2), 313-328.
- Buljan Flander, G., Tuščić, S.J., Matešković, D. (2014). Visokokonfliktni razvodi: djeca u središtu sukoba. U: Brajša Žganec, A., Lopižić, J. i Penezić, Z.: *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 375-394). Zagreb: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M. usluge.
- Caplan, G. (1964). *Principles of preventive psychiatry*. New York: Basic Books.
- Castro, F.G., Barrera, M., Martinez, C.R. (2004). The cultural adaptation of prevention interventions: Resolving tensions between fidelity and fit. *Prevention Science*, 5(1), 41-45.

- Catalano, R.F., Kosterman, R., Hawkins, J.D., Newcomb, M.D., Abbott, R.D. (1996). Modeling the etiology of adolescent substance use: A test of the social development model. *Journal of drug issues*, 26(2), 429-455.
- Chen, M., Chan, K. L. (2016). Effects of parenting programs on child maltreatment prevention: A meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 17(1), 88-104.
- Cooper, B.R., Bumbarger, B.K., Moore, J.E. (2015). Sustaining evidence-based prevention programs: Correlates in a large-scale dissemination initiative. *Prevention Science*, 16(1), 145-157.
- Cummings, E.M., Watson O'Reilly, A. (1997). Fathers in family context: Effects of marital quality on child adjustment. U: Lamb, M.E. (ur.): *The role of the father in child development* (str. 49-65). John Wiley & Sons Inc..
- Državni zavod za statistiku (2018). Preuzeto s: <https://www.dzs.hr/> (2.3.2019.)
- Dunsmore, J.C., Booker, J.A., Ollendick, T.H. (2013). Parental emotion coaching and child emotion regulation as protective factors for children with oppositional defiant disorder. *Social Development*, 22(3), 444-466.
- Ferić, M., Kranželić Tavra, V. (2003). Trening socijalnih vještina-planiranje, primjena i evaluacija. *Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 11(2), 143-150.
- Fidler, B.J., Bala, N. (2010). Children resisting postseparation contact with a parent: Concepts, controversies, and conundrums. *Family Court Review*, 48(1), 10-47.
- Firestone, G., Weinstein, J. (2004). In the best interests of children: A proposal to transform the adversarial system. *Family Court Review*, 42(2), 203-215.
- Fischer, K.W., Ayoub, C. (1994). Affective splitting and dissociation in normal and maltreated children: Developmental pathways for self in relationships. *Disorders and dysfunctions of the self*, 5, 149-222.
- Flouri, E., Midouhas, E., Joshi, H., Tzavidis, N. (2015). Emotional and behavioural resilience to multiple risk exposure in early life: the role of parenting. *European child & adolescent psychiatry*, 24(7), 745-755.
- Fortson, B.L., Klevens, J., Merrick, M.T., Gilbert, L.K., Alexander, S.P. (2016). *Preventing child abuse and neglect: A technical package for policy, norm, and programmatic activities*. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention.
- Gardner, R.A. (2002). Parental alienation syndrome vs. parental alienation: which diagnosis should evaluators use in child-custody disputes?. *American Journal of Family Therapy*, 30(2), 93-115.
- Gottman, J.M. (2014). *What predicts divorce?: The relationship between marital processes and marital outcomes*. New York, London: Psychology Press.
- Haggerty, R.J., Mrazek, P.J. (1994). *Reducing risks for mental disorders: Frontiers for preventive intervention research*. Washington: National Academy Press.
- Hetherington, E.M., Kelly, J. (2002). *For better or for worse: Divorce reconsidered*. New York: WW Norton & Company.
- Hudson, J.L. (2005). Interparental conflict, violence and psychopathology. U: Hudson, J. i Rapee, R. (ur.): *Psychopathology and the family* (str. 53-69). Amsterdam: Elsevier Science.

- Iwaniec, D. (2003). Identifying and dealing with emotional abuse and neglect. *Child Care in Practice*, 9(1), 49-61.
- Jaffe, P.G., Ashbourne, D., Mamo, A.A. (2010). Early identification and prevention of parent-child alienation: A framework for balancing risks and benefits of intervention. *Fam. Ct. Rev.*, 48, 136.
- Janković, J., Bašić, J. (2001). *Prevenција poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici*. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju.
- Johnston, J.R., Campbell, L.E. (1999). *Impasses of divorce: The dynamics and resolution of family conflict*. New York: Simon and Schuster.
- Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18
- Kellam, S.G., Rebok, G.W. (1992). Building developmental and etiological theory through epidemiologically based preventive intervention trials. U: McCord, J. i Tremblay, R.E. (ur.): *Preventing antisocial behavior: Interventions from birth through adolescence* (str. 162-195). New York: Guilford Press.
- Kelly, J.B., Emery, R.E. (2003). Children's adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives. *Family relations*, 52(4), 352-362.
- Kožljan, P. (2018). Okrugli stol: Mogućnosti i poteškoće međuresorne suradnje u zaštiti dobrobiti djece. Studijski Centar Socijalnog Rada. *Ljetopis socijalnog rada*, 25(2), 295-299.
- Kruk, E. (2018). Arguments Against a Presumption of Shared Physical Custody in Family Law. *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(5), 388-400.
- Kruk, E. (2018). Parental Alienation as a Form of Emotional Child Abuse: Current State of Knowledge and Future Directions for Research. *Family Science Review*, 22(4), 141-164.
- Kumpfer, K.L., Alvarado, R. (2003). Family-strengthening approaches for the prevention of youth problem behaviors. *American Psychologist*, 58(6-7), 457.
- L. Baker, A.J. (2005). The long-term effects of parental alienation on adult children: A qualitative research study. *The American Journal of Family Therapy*, 33(4), 289-302.
- Lamb, M.E. (2012). Nonresidential fathers and their children. U: Cabrera, N.J. i Tamis-Lemonda, C.S.: *Handbook of father involvement* (str. 183-198). Routledge: Abingdon.
- Lamb, M.E., Kelly, J.B. (2001). Using the empirical literature to guide the development of parenting plans for young children: A rejoinder to Solomon and Biringen. *Family Court Review*, 39(4), 365-371.
- Leon, K. (2003). Risk and protective factors in young children's adjustment to parental divorce: A review of the research. *Family relations*, 52(3), 258-270.
- Levite, Z., Cohen, O. (2012). The tango of loving hate: Couple dynamics in high-conflict divorce. *Clinical Social Work Journal*, 40(1), 46-55.
- Luecken, L.J., Hagan, M.J., Sandler, I.N., Tein, J.Y., Ayers, T.S., Wolchik, S.A. (2014). Longitudinal mediators of a randomized prevention program effect on cortisol for youth from parentally bereaved families. *Prevention science*, 15(2), 224-232.
- McIntosh, J. (2003). Enduring conflict in parental separation: Pathways of impact on child development. *Journal of Family Studies*, 9(1), 63-80.

- Mikolai, J., Kulu, H. (2018). Divorce, separation, and housing changes: A multiprocess analysis of longitudinal data from England and Wales. *Demography*, 55(1), 83-106.
- Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine (2014). Preuzeto s: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/ZPPI/Strategije%20-%20OGP/socijalna%20politika/NACIONALNA%20STRATEGIJA%20ZA%20PRAVA%20DJECE%20U%20RHZA%20RAZDOBLJE%20OD%202014.%20DO%202020.%20GODINE%5B1%5D.pdf> (19.11.2019.)
- Nacionalna strategija za zaštitu mentalnog zdravlja za razdoblje 2011.-2016. (2011). Preuzeto s: https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/ZPPI/Strategije%20-%20OGP/zdravlje/NAC.STRATEGIJA_ZA%20TITE_MENTALNOG_ZDR.2011-2016..pdf (24.6.2019.)
- Nation, M., Crusto, C., Wandersman, A., Kumpfer, K.L., Seybolt, D., Morrissey-Kane, E., Davino, K. (2003). What works in prevention: Principles of effective prevention programs. *American psychologist*, 58(6-7), 449.
- Novak, M., Petek, A. (2015). Mentalno zdravlje kao politički problem u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 191-221.
- Oldham, J.T. (2017). A Survey of Lawyers' Observations About the Principles Governing the Award of Spousal Support throughout. *Family Law Quarterly*, 51(1).
- Prinz, R.J. (2016). Parenting and family support within a broad child abuse prevention strategy: Child maltreatment prevention can benefit from public health strategies. *Child abuse & neglect*, 51, 400.
- Puhovski, S., Karlović, A., Buljan Flander, G. (2004). Validacija upitnika o emocionalnom zlostavljanju. *Društvena istraživanja*, 3(71), 555-578.
- Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 1-12.
- Schrader-McMillan, A., Barlow, J. (2017). *Improving the Effectiveness of the Child Protection System: A Review of Literature*. Early Intervention Foundation.
- Sroufe, L.A., Duggal, S., Weinfield, N., Carlson, E. (2000). Relationships, development, and psychopathology. U: Lewis, M., Rudolph, K.D. (ur.): *Handbook of developmental psychopathology* (str. 75-91). Boston: Springer.
- Stallman, H.M., Ohan, J.L. (2016). Parenting style, parental adjustment, and co-parental conflict: Differential predictors of child psychosocial adjustment following divorce. *Behaviour Change*, 33(2), 112-126.
- Teachman, J.D. (2002). Stability across cohorts in divorce risk factors. *Demography*, 39(2), 331-351.
- von Boch-Galhau, W. (2013). *Parental alienation and parental alienation syndrome/disorder: a serious form of psychological child abuse; with case examples*. Kiesel, Germany: VWB, Verlag für Wissenschaft und Bildung.
- von Boch-Galhau, W. (2018). Parental Alienation (Syndrome)-A serious form of psychological child abuse. *Ment Health*, 13, 725-739.
- Vranić, A., Karlović, A., Gabelica, D. (2002). Incidencija zlostavljanosti u djetinjstvu na uzorku studenata zagrebačkih fakulteta. *Suvremena psihologija*, 5(1), 53-68.
- Warshak, R.A. (2003). Bringing sense to parental alienation: A look at the disputes and the evidence. *Family Law Quarterly*, 37(2), 273-301.

Weissberg, R.P., Kumpfer, K.L., Seligman, M.E. (2003). Prevention that works for children and youth: An introduction. *American Psychologist*, 58(6-7), 425.

Wolfinger, N.H., Kowaleski-Jones, L., Smith, K.R. (2003). Double impact: What sibling data can tell us about the long-term negative effects of parental divorce. *Social Biology*, 50(1-2), 58-76.

Woodall, K., Woodall, N. (2017). *Understanding parental alienation: Learning to cope, helping to heal*. Springfield, Illinois: Charles C Thomas Publisher.

World Health Organization (2002). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.

World Health Organization (2019). Preuzeto s: <https://www.who.int/> (21.6.2019.)

World Health Organization (2019). Preuzeto s: <https://www.who.int/news-room/detail/25-05-2019-world-health-assembly-update> (1.7. 2019.)

Mia Roje Đapić
Gordana Buljan Flander
Zagreb Child and Youth Protection Center

Preventing Emotional Abuse in High Conflict Parental Divorce: Case Study of Croatia

Abstract

Parental divorce and separation affect numerous children and youth. Roughly every third parental divorce is high-conflict divorce, in which ex-spouses persist or even increase hostility and animosity during and after divorce. According to research and clinical practice, children in high conflict parental divorces are often put in the focus of the conflict, therefore they are at risk of emotional abuse by one or both parents (alienation, manipulation and/or inappropriate emotional pressure). Of all forms of abuse, emotional abuse is the least researched and there are only a few preventive programs regarding the topic worldwide. Short-term, long-term and transgenerational consequences of emotional abuse are the same as the consequences of other forms of abuse, negatively affecting mental health, social functioning and behavior. There are no systemic emotional abuse preventive programs in Croatia, especially specifically targeted on children in parental divorces. In this paper, there are possible reasons and existing European programs discussed, as well as their implementation, systematic and not systematic measures that already exist, as well as some perspectives in developing systematic prevention on this topic at all levels through intervention spectrum.

Key words: high conflict divorce, emotional abuse, parental alienation, prevention